

*dr hab. Ryszard Kata, prof. UR*¹

Katedra Rynków Finansowych i Finansów Publicznych
Instytut Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski

Wewnątrzsektorowe nierówności dochodów gospodarstw rolniczych w Polsce w latach 2004–2017

WPROWADZENIE

Rolnictwo jest ważne dla całego społeczeństwa, gdyż sektor ten dostarcza wielu istotnych dóbr prywatnych i publicznych, tj. ekonomicznych, środowiskowych i społeczno-kulturowych. Realizowanie funkcji ekonomicznych, ekologicznych i społecznych przez rolnictwo, a przez to osiągnięcie tzw. zintegrowanego ładu w ramach tych funkcji, możliwe jest wówczas, gdy sektor podąża ścieżką rozwoju zrównoważonego (Wilkin, 2010; Zegar, 2012; B. Czyżewski, 2016). Istotą zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez kształtowanie właściwych proporcji pomiędzy trzema rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym (Piontek, 2002, s. 27).

W odniesieniu do rolnictwa potrzeba uwzględniania priorytetowego znaczenia środowiska przyrodniczego przy realizacji strategicznych celów rozwojowych jest szczególnie istotna, gdyż produkcja rolna jest uzależniona od przyrody i dokonuje się poprzez wykorzystanie zasobów przyrody. Warunkiem koniecznym zrównoważonego rozwoju jest podtrzymywanie lub rozwijanie zasobów środowiskowych, ale także kapitału ekonomicznego i społecznego w taki sposób, aby dochody i jakość życia rolników i innych mieszkańców wsi były porównywalne do innych grup społecznych i w odniesieniu do przyszłych pokoleń (Żmija, 2014). Poziom dochodów uzyskiwanych przez rolników (w tym dochodów z gospodarstwa rolnego) możemy rozpatrywać w kontekście ładu ekonomicznego, ale także społecznego. Wartość dochodu jest ekonomicznym rezultatem podejmowanych decyzji przez rolnika, a tym samym wymiernym efektem prowadzonej działalno-

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Ekonomii i Finansów, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów; e-mail: rdkata@univ.rzeszow.pl. ORCID: 0000-0001-6085-3935.

ści rolniczej². Odpowiedni poziom dochodu sprawia, że rodzina może być „połączona” z gospodarstwem rolnym, bowiem dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego zabezpiecza przynajmniej jej podstawowe oczekiwania ekonomiczne i społeczne oraz pozwala na trwały rozwój rodziny i gospodarstwa (czyli gwarantuje chociażby reprodukcję prostą). Brak przewagi dochodów z gospodarstwa lub zbyt niski ich poziom powoduje, że gospodarstwo przestaje pełnić rolę czynnika, wokół którego ogniskuje się życie rodziny, nie będzie ono podstawowym miejscem pracy, a rodzina przestanie trwale wiązać z nim swoją przyszłość (Pocza, 2015, s. 148).

W kategoriach ekonomicznych dochód należy traktować jako środek do realizacji celów gospodarstwa, który decyduje o jego możliwościach rozwojowych i jednocześnie jest jednym z podstawowych czynników warunkujących przemiany kulturowe oraz społeczne zachodzące w środowisku wiejskim. Oznacza to, że dochód jednostek jest nie tylko kategorią ekonomiczną, ale i społeczną. Stanowi on bowiem wyznacznik społecznego statusu gospodarstwa. Dla rolników ważne jest nie tylko zmniejszanie dysparytetu dochodowego w odniesieniu do innych grup społeczno-zawodowych, ale także zmniejszanie nierówności dochodowych w samym rolnictwie (wewnątrzsektorowych).

Dysparytet dochodowy międzysektorowy oznacza ujemną dysproporcję (lukę) pomiędzy dochodami ludności rolniczej a dochodami innych grup społeczno-zawodowych. Jeśli luka ta jest względnie duża i trwała, to trudno mówić o zrównoważeniu ekonomicznym, ale także społecznym. Brak tego zrównoważenia (ładu) jest widoczny poprzez odpływ zasobów pracy z rolnictwa – nie tylko tych zbędnych, ale przede wszystkim odpływ jednostek o największym potencjale kapitału ludzkiego (młodych, ambitnych, wykształconych)³. Podobnie odpływ ziemi z użytkowania rolniczego (do pozarolniczych zastosowań oraz nieużytków) widoczny w Polsce w ostatnich trzech dekadach, jest dowodem braku równowagi ekonomicznej i społecznej w tym sektorze⁴. Istnienie zbyt dużych dysproporcji dochodowych wewnątrz sektora jest także skutkiem braku równowagi ekonomicznej i spójności społecznej. Wielkość uzyskiwanych dochodów, w porównaniu nie tylko do innych grup społeczno-zawodowych, ale także do innych rolników, stanowi miarę poziomu stopy życiowej ludności rolniczej i jest czynnikiem koniecznym do zaistnienia satysfakcji, użyteczności i dobrobytu. Chodzi przy

² Na poziom dochodu wpływa nie tylko struktura i wielkość produkcji rolnej, ale w coraz większym stopniu szeroki wachlarz dopłat skierowanych do producentów rolnych.

³ Według danych GUS z badań BAEL liczba pracujących w rolnictwie w Polsce pomiędzy rokiem 2002 a 2016 zmniejszyła się 37,6%, zaś według danych FADN liczba pełnozatrudnionych w rolnictwie (AWU) zmniejszyła się w tym samym czasie o 30,3%. Ponadto postępował proces „starzenia się” ludności rolniczej (Zob. *Aktywność ekonomiczna ludności Polski... 2006–2016, 2007–2017* oraz dane Eurostat, <http://pp.eurostat.ec.europa.eu>).

⁴ Użytki rolne w gospodarstwach o powierzchni powyżej 1 ha zmniejszyły się z 18,72 mln ha w roku 1990 do 14,38 mln ha w roku 2016, czyli o 23,2% (Czyżewski, Kata, Matuszczak, 2019b).

tym nie tylko o jego wymiar obiektywny, ale także subiektywny. Ma to określone przełożenie na decyzje rolników dotyczące produkcji rolnej oraz podejmowania dodatkowych aktywności gospodarczych, jak również decyzje o ewentualnych zmianach w gospodarstwie rolnym i domowym (w tym dotyczących alokacji zasobów gospodarstwa oraz inwestycji i modernizacji majątku lub odwrotnie dezinvestycji⁵). Nadmierne rozpiętości pomiędzy gospodarstwami reprezentującymi różne typy produkcji rolnej, mogą powodować niekorzystną alokację zasobów w rolnictwie, niesprzyjającą realizacji idei zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Zasoby mogą bowiem przepływać do tych rodzajów produkcji, które są bardziej dochodowe, co będzie zwiększało skalę produkcji i powodowało jej koncentrację w jednych gałęziach, kosztem ograniczania lub porzucania produkcji w innych, ważnych w kontekście dóbr publicznych dostarczanych przez rolnictwo lub w aspekcie bezpieczeństwa żywnościowego.

Nadmierne rozwarstwienie dochodów może oddziaływać negatywnie na mechanizmy motywacyjne i grozi tym, że znaczna część rodzin rolniczych może funkcjonować na granicy lub poniżej granicy ubóstwa, ze wszystkimi społecznymi konsekwencjami takiej sytuacji. W aspekcie politycznym nadmierne rozwarstwienie dochodów prowadzi z kolei do polaryzacji poglądów politycznych w społeczeństwie. Grupy społeczne, które mają niewiele do stracenia, chętnie dokonują ryzykownych wyborów politycznych, co z kolei może zagrażać ogólnemu dobrobytowi ekonomicznemu i ładowi politycznemu, a w każdym razie zagraża istniejącemu układowi władzy (Goemans, 2000).

Zjawisko nierówności dochodowych było obecne w historii społeczeństw od zawsze. Ludzie różnią się pod względem ilości wykonywanej pracy, produktywności posiadanej ziemi oraz posiadanych zdolności, co rzutuje na ich marginalną produktywność i w konsekwencji na osiągnięty dochód (Mises, 1998). Występowanie nierówności dochodowych w społeczeństwie jest naturalne i nieuniknione. W teorii ekonomii znany jest pogląd na temat konkurencyjnej substytucyjności efektywności gospodarowania i równości dochodowej społeczeństwa, w myśl którego większa efektywność wymaga wzrostu nierówności, a większa równość negatywnie wpływa na efektywność. Słuszność tej tezy jest jednak podważana i między ekonomistami toczą się w tym zakresie nieustanne spory. Problemem nie jest sam fakt istnienia nierówności dochodowych, ale ich skala i pogłębianie się tych nierówności, co może prowadzić do napięć i konfliktów społecznych. Duże zróżnicowanie dochodu narusza zasadę spójności społecznej, a zwiększanie nierówności podziału dochodów wprawdzie sprzyja krótkookresowej efektywności ekonomicznej, ale staje się zarazem źródłem zaburzeń stabilności długookresowego wzrostu i rozwoju gospodarczego (Stiglitz, 1994, s. 49–50; Kowalski, Pollok, 2007, s. 31–32; Wołoszyn, Wysocki, 2014). Ponadto w rolnictwie w dłu-

⁵ Istotę dezinvestycji opisuje K. Szydłowski (2018), zaś problem dezinvestycji w rolnictwie (określany także mianem „dywestycji”) opisuje T. Wojewodziec (2017).

gim okresie prowadzi do zmiany struktury podmiotowej gospodarstw oraz reguł konkurencji (Nieżgoda, 2009, s. 28–29). Przyjmując słuszność tego poglądu, trzeba jednocześnie zaznaczyć, że występujące w gospodarce rynkowej zjawisko nierówności dochodów może być łagodzone poprzez politykę państwa, a w szczególności mechanizm redystrybucji budżetowej.

Ponieważ rolnictwo akumuluje nadwyżkę kapitału kilka razy wolniej niż ma to miejsce w najbardziej rentownych jego zastosowaniach, to – zdaniem A. Czyżewskiego (2007) – sektor ten w warunkach gospodarki rynkowej jest partnerem słabszym wobec pozarolniczego otoczenia. Mechanizm rynkowy może być zatem układem dyskryminującym rolnictwo, co narzuca konieczność działań korygujących poprzez politykę gospodarczą. Ponadto mechanizm rynkowy prowadzi do procesu polaryzacji dochodowej producentów rolnych, co w przypadku nadmiernych nierówności dochodowych, może być także przesłanką do interwencji w aspekcie funkcji redystrybucyjnej polityki fiskalnej państwa.

Środki budżetowe kierowane do rolnictwa, czy to z budżetu krajowego, czy z budżetu środków europejskich (BSE) są częścią wydatków publicznych, poprzez które państwo realizuje określone cele, które wpisują się w trzy podstawowe funkcje finansów publicznych, tj. alokacyjną, redystrybucyjną i stabilizacyjną (Buchanan, Musgrave, 1999; Owsiak, 2017). Realizacja celów funkcji redystrybucyjnej w odniesieniu do rolnictwa pozostaje w centralnym miejscu Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) od samego jej początku (Poczta, 2015, s. 142–144). Problem polega jednak na tym, jak jednoznacznie określić cele tej funkcji?

Bez wątpienia przedmiotem oddziaływania wydatków publicznych w ramach funkcji redystrybucyjnej są dochody rolnicze (czy szerzej dochody gospodarstw domowych rolników). W aspekcie wcześniej wymienionych przesłanek możemy wyróżnić dwa cele redystrybucyjne (Kulawik, 2009; Juszczak, Gołasa, Wysokiński, 2016):

- 1) redukcję dysparytetu dochodowego rolników w stosunku do innych grup społeczno-zawodowych, czyli złagodzenie negatywnych skutków dochodowych mechanizmu rynkowego;
- 2) zmniejszenie nadmiernych rozpiętości dochodowych w obrębie różnych typów i grup gospodarstw rolnych.

Realizacja tych celów polega na bezpośrednim i pośrednim oddziaływaniu na poziom dochodów rolników w ujęciu absolutnym i względnym (w relacji do dochodów innych grup społecznych). To także oddziaływanie na wewnątrzsektorowy rozkład dochodów. Oprócz wcześniej wymienionych przesłanek, cele redystrybucyjne mają swoje uzasadnienie ekonomiczno-społeczne i polityczne.

W opracowaniu dokonano analizy zmian w poziomie nierówności dochodowych rolników w Polsce w latach 2004–2017, czyli w okresie, gdy do sektora skierowano znaczące wsparcie finansowe z budżetu krajowego i funduszy Unii Europejskiej. Przedmiotem analizy jest dochód rozporządzalny na jedną osobę (*per capita*) w gospodarstwach domowych rolników oraz dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Celem analizy nierówności dochodowych wewnątrz sek-

tora rolnego jest ocena skuteczności realizacji funkcji redystrybucyjnej wydatków publicznych na rolnictwo. Zakładamy, że wzrost wydatków budżetowych na rolnictwo, jaki miał miejsce po przystąpieniu Polski do UE i objęciu sektora instrumentami WPR, powinien prowadzić nie tylko do zmniejszenia dysparytetu dochodowego rolników względem innych grup społeczno-zawodowych, ale także do redukcji rozpiętości dochodowych w rolnictwie. Ta druga teza wynika z faktu, że wśród wydatków z budżetu krajowego i funduszy UE znajdują się instrumenty realizujące wsparcie liniowe (np. emerytury rolnicze) lub wsparcie regresywne, tzn. malejące wraz ze wzrostem wielkości gospodarstw.

Źródłem danych na temat dochodów rozporządzalnych w różnych typach gospodarstw domowych w Polsce były cykliczne badania GUS pt. „Budżety gospodarstw domowych”, z lat 2003–2017. Do badań empirycznych zróżnicowania dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego, w aspekcie różnych typów rolniczych oraz wielkości ekonomicznej gospodarstw, skorzystano z danych systemu rachunkowości rolnej FADN (*Farm Accountancy Data Network*). W tym celu pozyskano dane dotyczące dochodu z indywidualnego gospodarstwa rolnego odniesionego na osobę pełnozatrudnioną (AWU)⁶. W opracowaniu wykorzystano także dane na temat wydatków budżetowych na rolnictwo, których źródłem było Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW).

Zakres czasowy badań dotyczył zasadniczo lat 2004–2017, czyli okresu poakcesyjnego, jednakże dla zilustrowania zmian, jakie zaszły w tym okresie w sferze dochodów gospodarstw rolniczych, wyniki porównywano z danymi z lat wcześniejszych (w szczególności z roku 2003).

WYDATKI BUDŻETOWE NA ROLNICTWO W POLSCE W LATACH 2004–2017

Poprzez wydatki budżetowe na sektor rolny (wydatki budżetu rolnego) rozumiemy fundusze publiczne kierowane do rolnictwa (w tym bezpośrednio do producentów rolnych) oraz na rozwój wsi, rynki rolne i wsparcie systemu ubezpieczeń społecznych w rolnictwie (dotacja do KRUS). Środki te pochodzą z budżetu krajowego, jak i budżetu środków europejskich (z wyjątkiem KRUS).

Kwestia przypisania wydatków do określonej funkcji finansów publicznych nie jest łatwa, gdyż często oddziałują one na różne procesy społeczne i gospodarcze, a ich efekty są zróżnicowane. Zasadniczym celem funkcji redystrybucyjnej jest wsparcie dochodów rolniczych. W tym kontekście w zasadzie wszystkie wydatki budżetu rolnego bezpośrednio lub pośrednio, wpływają na dochody rolników. Niektóre wydatki np. dopłaty bezpośrednie wprost zasilają dochody rolników, zaś inne wpływają na dochody poprzez zmniejszenie kosztów produkcji rolnej ponoszonych przez rolników (np. wsparcie do postępu biologicznego, zwrot akcyzy od paliwa rolniczego). Jeszcze

⁶ *Annual Work Unit* – jednostka przeliczeniowa pełnego etatu pracy w rolnictwie, stanowiąca równowartość 2120 godzin pracy w roku.

inne wydatki wspierają procesy rozwojowe gospodarstw rolnych, tworzenie alternatywnych źródeł dochodów oraz rozwój obszarów wiejskich (Czyżewski, Kata, Matuszczak, 2019a). Te wydatki, z pewnym przesunięciem czasowym, mogą także wpływać korzystnie na dochody rolników (poprzez efekty inwestycji w gospodarstwach rolnych) lub wpływają na jakość życia rodzin rolniczych.

W tabeli 1 zaprezentowano kwoty rocznych wydatków budżetu rolnego ogółem w Polsce w latach 2004–2017 (środkii krajowe i UE). Oszacowano i przedstawiono także wydatki, których zasadniczym celem było wsparcie dochodów rolniczych (bezpośrednio i w krótkim okresie). Te wydatki określone zostały jako wydatki redystrybucyjne.

Tabela 1. Wydatki budżetu rolnego ogółem oraz wydatki redystrybucyjne w latach 2004–2017 – na tle przeciętnych wydatków dla lat 1995–2003 (mld zł)

Rok	Wydatki budżetowe na rolnictwo (w mld zł)		Udział wydatków redystrybucyjnych* w wydatkach na rolnictwo ogółem (w %)
	ogółem	w tym: redystrybucyjne ogółem	
Średnia dla lat 1995–2003	16,7	12,5	74,7
2004	25,2	23,6	93,7
2005	31,1	23,0	74,0
2006	34,3	25,7	74,9
2007	42,1	26,9	63,9
2008	50,3	27,6	54,9
2009	52,7	32,1	60,9
2010	45,1	32,4	71,8
2011	51,3	33,5	65,3
2012	48,7	33,5	68,8
2013	52,3	34,6	66,2
2014	53,7	35,4	65,9
2015	55,4	35,1	63,4
2016	53,3	36,0	67,5
2017	48,4	34,6	71,5

* wydatki redystrybucyjne to m.in. dopłaty bezpośrednie, płatności ONW, płatności rolno-środowiskowe, dotacja do KRUS, dopłaty do paliwa rolniczego, dopłaty do rolniczych ubezpieczeń, dopłaty do materiału siewnego.

Źródło: obliczenia na podstawie danych MRiRW (Czyżewski, Kata, Matuszczak, 2019a).

Po objęciu polskiego rolnictwa instrumentami WPR, wolumen wydatków redystrybucyjnych wzrósł do przeciętnego poziomu 31 mld zł rocznie (kształtował się od 23,6 do 36 mld zł). Oznacza to, że w okresie poakcesyjnym wydatki te no-

minalnie były wyższe o 148,7% w stosunku do średniej z lat 1995–2003 (zaś realnie były wyższe o 69,8%). O skali wzrostu wydatków redystrybucyjnych świadczy jednak inna wielkość. Jeżeli weźmiemy pod uwagę wydatki redystrybucyjne bez dotacji do KRUS, to wówczas przeciętna roczna kwota tego typu wydatków w okresie poakcesyjnym była nominalnie 83-krotnie wyższa od średniej kwoty takich wydatków w latach 1995–2003 (realnie była wyższa 52-krotnie). Dzięki objęciu rodzimego rolnictwa i obszarów wiejskich instrumentami WPR, pojawiły się w sektorze rolnym środki finansowe, które bezpośrednio wspierały dochody szerokiej zbiorowości gospodarstw rolnych. Tego typu wsparcie w zasadzie nie istniało w okresie przedakcesyjnym (Czyżewski, Kata, Matuszczak, 2019a).

Bezpośrednio po przystąpieniu Polski do UE, czyli w roku 2004 udział środków redystrybucyjnych w budżecie rolnym osiągnął rekordowy poziom 93,5% (tabela 1). Wynikało to z faktu, iż uruchomienie instrumentów WPR ukierunkowanych na rozwój rolnictwa (np. działań wspierających inwestycje w gospodarstwach rolnych) było nieco opóźnione w stosunku do uruchomienia środków bezpośrednio wspierających dochody rolnicze. W roku 2004 skumulowały się zatem wydatki *stricto* krajowe, niemal w całości dedykowane wówczas funkcji redystrybucyjnej, z wydatkami WPR, które wspierały dochody rolników. W kolejnych latach po akcesji widzimy jednak, że znaczącemu nominalnemu wzrostowi wydatków redystrybucyjnych (tabela 1), zarówno ze środków UE, jak i krajowych (wkład krajowy do instrumentów WPR), towarzyszy spadek udziału tego typu wydatków w budżecie rolnym Polski do poziomu niespełna 55% w roku 2008 (tabela 1). Oprócz celów socjalno-dochodowych, transfery budżetowe do rolnictwa w coraz większym stopniu wspierały bowiem cele funkcji alokacyjnej i stabilizacyjnej w rolnictwie. W latach 2009–2010 udział środków redystrybucyjnych ponownie wzrósł, zaś w latach 2011–2016 ustabilizował się na poziomie około 2/3 budżetu rolnego ogółem (tabela 1).

Wśród instrumentów redystrybucji wewnętrzsektorowej w ramach WPR obecnych w ostatniej perspektywie finansowej (2014–2020) należy wymienić funkcjonującą w Polsce od roku 2015 tzw. płatność redystrybucyjną (dodatkową), która przysługuje do powierzchni gruntów kwalifikujących się do jednolitej płatności obszarowej, mieszczących się w przedziale od 3,01 ha do 30 ha UR. Stosowane jest także ograniczenie dopłat do wysokości 150 tys. euro na gospodarstwo (tzw. *capping*). Ograniczenie to dotyczy bardzo dużych gospodarstw (powyżej 1,4 tys. ha UR), a kwota (około 20 mln euro) uzyskana w wyniku stosowania tego mechanizmu zasila budżet II filara WPR. Pewne korzyści dla małych gospodarstw rolnych wynikają z uproszczonego systemu płatności, jaki jest stosowany dla gospodarstw, w których dopłaty bezpośrednio nie przekraczają 1250 euro/rok⁷. Podobnie drobne gospodarstwa (poniżej 10

⁷ Korzystający z tego systemu są poddani mniej rygorystycznym wymogom w zakresie wzajemnej zgodności i są zwolnieni z obowiązku „zazielenienia”. Ponadto określono minimalną płatność na poziomie 500 euro/rocznie.

lub 15 ha UR) zwolnione są z tzw. zazielenienia, a tym samym obowiązku wypełnienia określonych wymogów dotyczących dywersyfikacji upraw, utrzymania trwałych użytków zielonych oraz utrzymania obszarów proekologicznych. Wymienione korzyści mogą w jakimś stopniu zredukować koszty działalności operacyjnej i dawać drobnym rolnikom większą swobodę w kształtowaniu struktury produkcji rolnej.

Problem ze skutecznością wpływu tych instrumentów na zmniejszenie dysproporcji dochodowych w rolnictwie polega na tym, że wciąż wielkość gospodarstwa i skala produkcji rolnej (także jej intensywność) mają decydujące znaczenie w kształtowaniu dochodów rolniczych. Zasadniczo jest to słuszne z punktu widzenia przymusu konkurencyjności gospodarstw rolnych i zachowania prorynkowych (efektywnościowych, merkantylnych) mechanizmów motywacyjnych w tym sektorze. Niemniej potrzeba zrównoważonego rozwoju rolnictwa, a co za tym idzie – osiągnięcia zintegrowanego ładu w sferze ekonomicznej, społecznej i przyrodniczej skłania do tego, aby: 1) istniały mechanizmy ograniczające nadmierną koncentrację rolnictwa w zakresie obszaru gospodarstw oraz nadmierną skalę produkcji w gospodarstwach; 2) niewielkim obszarowo gospodarstwom, produkującym na mniejszą skalę, stworzyć szansę uzyskania dochodów, które pozwoliłyby zatrzymać zasoby ziemi, a także niezbędne zasoby kapitału i pracy w produkcji rolnej.

Realizacja przez interwencjonizm budżetowy państwa redystrybucji wewnętrzsektorowej jest też podyktowana przytoczonymi wcześniej przesłankami wynikającymi z teorii wyboru publicznego oraz teorii niedoskonałości rynku, który „faworyzuje” tych silniejszych, a deprecjonuje słabszych.

ZRÓŻNICOWANIE DOCHODÓW GOSPODARSTW ROLNICZYCH W POLSCE W LATACH 2004–2017

Analiza *Budżetów gospodarstw domowych* GUS wskazuje, że w roku 2017 dochody rozporządzalne rolników na osobę były wyższe nominalnie, w stosunku do roku 2003, o 232,5%, zaś realnie o 150% (jako deflator użyto indeksu cen CPI). W tym samym czasie dochody gospodarstw domowych ogółem wzrosły nominalnie o 135% (realnie o 77%), zaś gospodarstw domowych pracowników wzrosły nominalnie o 120,3%, zaś realnie o 65,9%. Ponieważ dochody rozporządzalne rolników podlegały dosyć istotnym wahaniom, zaś w roku 2017 uległy znacznemu wzrostowi (tabela 2), bardziej miarodajne będzie porównanie przeciętnego poziomu dochodów rozporządzalnych w latach 2004–2017 w stosunku do roku 2003. W tej perspektywie przeciętne dochody rolników w okresie poakcesyjnym były nominalnie ponad 2-krotnie wyższe niż w roku 2003 (wzrost o 104%), zaś realnie były wyższe o 66,5%. Tymczasem dochody gospodarstw domowych ogółem były wyższe nominalnie o 70,2% (realnie o 39,1%), zaś gospodarstw pracowników wzrosły realnie o 60%, zaś realnie o 30,7%. Dane te wskazują jednoznacznie, że w okresie poakcesyjnym, a zatem w okresie zwiększonego wsparcia rolnictwa ze środków

budżetowych (krajowych i UE) dochody rolników realnie rosły i wzrastały szybciej niż dochody innych grup społeczno-zawodowych. Wyrazem tego jest poprawa parytetu dochodowego rolników względem innych grup gospodarstw domowych. Przeciętna luka dochodowa pomiędzy dochodami rolników w latach 2004–2017 a dochodami pracowników była mniejsza w stosunku do luki z roku 2003 o 17,5 pkt proc. (tabela 2), zaś w stosunku do gospodarstw ogółem o 13,4 pkt proc.

Tabela 2. Poziom i zróżnicowanie dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych rolników w latach 2003–2017 w porównaniu do innych grup gospodarstw domowych

Rok	Dochód rozporządzalny na osobę w gosp. rolników (w zł)	Parytet dochodowy rolników w relacji do gosp. pracowników (%)	Zróżnicowanie dochodów rozporządzalnych <i>per capita</i> mierzone współczynnikiem Giniego		
			gospodarstwa domowe:		
			ogółem	pracowników	rolników
2003	474	64,9	0,343	0,364	0,473
2004	541	69,2	0,344	0,371	0,491
2005	606	78,7	0,345	0,371	0,497
2006	690	83,2	0,340	0,358	0,496
2007	847	92,5	0,340	0,352	0,548
2008	887	84,5	0,339	0,340	0,572
2009	884	78,7	0,336	0,343	0,536
2010	1025	85,4	0,342	0,347	0,533
2011	984	79,1	0,338	0,346	0,539
2012	1092	85,3	0,338	0,343	0,559
2013	1156	88,5	0,338	0,341	0,599
2014	1051	77,9	0,326	0,334	0,544
2015	1046	75,4	0,322	0,327	0,553
2016	1153	77,1	0,304	0,307	0,541
2017	1576	98,0	0,298	0,293	0,547
średnia w latach 2004–2017	967	82,39	0,332	0,341	0,540
Różnica: – 2017/2003	232,5%	33,1 p.p.	-0,045	-0,071	0,074
– średnia 2004–2017/2003	104,0%	17,5 p.p.	-0,011	-0,023	0,067

Źródło: (*Budżety gospodarstw domowych...*, 1996–2018).

Warto podkreślić, że poprawa dochodów w rolnictwie była skutkiem nie tylko wzrostu transferów budżetowych do tego sektora, ale także wzrostu jego produktywności, zarówno w ujęciu globalnym, jak i produktywności poszczególnych czynników wytwórczych w rolnictwie (Kata, 2018). Obydwa te czynniki wzrostu dochodów rolników nie były jednak na tyle silne, aby całkowicie zlikwidować

dysparytet dochodowy w rolnictwie, bez wątpienia jednak spowodowały znaczne zmniejszenie tego dysparytetu. Wzrost produktywności rolnictwa w okresie poakcesyjnym, do pewnego stopnia był także zasługą transferów budżetowych do tego sektora. Transfery te pozwoliły rolnikom na realizację inwestycji modernizacyjnych i zwiększających potencjał produkcyjny gospodarstw, a w efekcie dochodowość produkcji rolnej.

Powstaje pytanie, czy efekty redystrybucyjne wzrostu wydatków publicznych wystąpiły tylko w odniesieniu do redukcji dysparytetu dochodowego rolników względem innych grup społeczno-zawodowych, czy także w odniesieniu do zróżnicowania wewnątrzsektorowego dochodów gospodarstw rolniczych? Statystyki GUS dostarczają informacji wskazujących na ogólny poziom dysproporcji dochodowych w poszczególnych sektorach gospodarstw domowych, które mierzone są za pomocą współczynnika Giniego⁸. Wartości tego współczynnika w latach 2003–2017, ustalonego dla dochodu rozporządzalnego *per capita* wskazują, że największe zróżnicowanie dochodów dotyczy gospodarstw domowych rolników. Nie jest to zaskoczeniem zważywszy na fakt, że dominującym źródłem dochodów rodzin rolniczych jest gospodarstwo rolne. Wiadomo natomiast, że gospodarstwa rolne są bardzo zróżnicowane pod względem potencjału produkcyjnego (m.in. obszaru użytków rolnych), struktury i skali produkcji itd. Ważną kwestią jest to, czy zróżnicowanie dochodowe zmniejsza się w czasie i czy tendencja w zakresie wartości współczynnika Giniego jest podobna, jak w przypadku ogółu gospodarstw domowych? W zbiorowości gospodarstw pracowniczych i gospodarstw ogółem, zróżnicowanie dochodów w latach 2003–2017 wykazywało tendencję spadkową (tabela 2). W przypadku gospodarstw rolników obserwujemy wzrost wskaźnika Giniego w latach 2003–2008, zaś w kolejnych latach wykazuje on trend horyzontalny, kształtując się w granicach 0,533–0,556, z jednorazowym odchyleniem w górę w roku 2013 (do 0,559). Generalnie poziom ten należy uznać za bardzo wysoki. Badania innych autorów (Wołoszyn, Wysocki, 2014; Jędrzejczak, Pekasiewicz, 2017) potwierdzają, że rolnicy są najbardziej zróżnicowaną pod względem dochodów grupą społeczno-zawodową. Z badań A. Jędrzejczak i D. Pekasiewicz (2017) wynika, że w latach 2006–2014, w grupie gospodarstw rolniczych około 26–28% jednostek zagrożonych było ubóstwem, z kolei około 7–10% gospodarstw osiągało dochody powyżej granicy bogactwa. Obydwa wskaźniki – ubóstwa i bogactwa – dla grupy społeczno-ekonomicznej rolników są zdecydowanie wyższe w porównaniu z wartościami wyznaczonymi dla ogółu gospodarstw domowych w Polsce.

Biorąc powyższe pod uwagę można wysunąć ostrożną tezę, że wzrost wsparcia budżetowego dla rolnictwa od 2004 roku nie przyniósł zmniejszenia wewnątrzsektorowych dysproporcji dochodowych. Pozostaje do rozstrzygnięcia problem, na ile wydatki budżetowe wpływały na łagodzenie polaryzacji dochodowej gospodarstw

⁸ Współczynnik Giniego przybiera wartość pomiędzy [0; 1]. Im wyższa jest wartość wskaźnika, tym większy jest stopień koncentracji dochodów i większe ich zróżnicowanie.

rolniczych poprzez efekty redystrybucyjne? Kwestia ta będzie przedmiotem dalszej analizy. Z badań Wołoszyna i Wysockiego (2014) wynika, że w 2010 r. przeciętne dochody rozporządzalne *per capita* dużych gospodarstw rolnych (powyżej 30 ha UR) były wyższe od średniej dla sektora o 55%, natomiast dochody gospodarstw małych były niższe od tej średniej o 19%. Dowodzi to, że zasoby produkcyjne, w tym w szczególności wielkość gospodarstwa, jest główną determinantą dochodów gospodarstw domowych rolników. Z badań C. Moreddu (2011) dla krajów OECD oraz Ł. Kryszaka (2016) dla krajów UE wynika, że największe gospodarstwa mają zwykle większy udział w wykorzystaniu użytków rolnych oraz tworzeniu produkcji rolnej, niż w dochodach netto. Jest to spowodowane instrumentarium WPR, które wpływa na pewne „spłaszczenie” różnic dochodowych.

ZRÓZNICOWANIE POZIOMU DOCHODÓW ROLNIKÓW W GOSPODARSTWACH O RÓŻNYCH TYPACH ROLNICZYCH I WIELKOŚCI EKONOMICZNEJ

Informacji na temat zróżnicowania dochodów rolników uzyskiwanych tylko z działalności rolniczej w przekroju różnych typów gospodarstw dostarczają dane rachunkowości rolnej FADN⁹. Przedmiotem badań jest dochód rolniczy (dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, dochód przedsiębiorcy rolnego), który jest wynagrodzeniem za pracę w gospodarstwie rolnym i za zaangażowany majątek produkcyjny, w tym ziemię (Chmielewska, 2018).

Wyniki FADN potwierdzają wysoką dynamikę dochodów rolniczych w okresie poakcesyjnym, jednocześnie wskazują na ogromne nierówności dochodów w przeliczeniu na pełnozatrudnionego (AWU), występujące w polskim rolnictwie. Biorąc pod uwagę dwa kryteria grupowania gospodarstw, tj. typ rolniczy i wielkość ekonomiczną (według wartości standardowej nadwyżki), widzimy, że zróżnicowanie dochodów jest duże w aspekcie typu rolniczego i bardzo duże w przekroju wielkości ekonomicznej (tabela 3).

W analizie zróżnicowania dochodowego gospodarstw, ujęto dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego jako średnią z 3 lub 2 lat (2016–2017) po to, aby zmniejszyć wpływ fluktuacji dochodów wynikających z czynników przyrodniczo-klimatycznych. Badania wykazały, że:

- 1) zróżnicowanie dochodów jest wyraźnie większe w odniesieniu do dochodów z pominięciem dopłat, niż w przypadku dochodów z dopłatami. Ten wniosek jest tożsamy z wynikami badań S. Juszczyka, P. Gołasy i M. Wysokińskiego (2016), którzy wykazali, że transfery finansowe wynikające z realizacji WPR nie tylko zwiększają dochody gospodarstw rolnych w Polsce, lecz mają łagodzący wpływ na ich zróżnicowanie;

⁹ Dane FADN mają charakter mikroekonomiczny i są reprezentatywne do około 730 tys. towarowych gospodarstw rolniczych, odpowiedzialnych za około 90% produkcji rolnej.

2) w przypadku większości typów rolniczych gospodarstw (z wyjątkiem typu: uprawy polowe i mieszane), zaś w aspekcie wielkości ekonomicznej w grupie gospodarstw dużych (od 100 do 500 tys. euro SO), obserwować można było w latach 2004–2015 tendencję do wzrostu zróżnicowania ich dochodów względem średnich dochodów (szczególnie dochodów bez dopłat). Dopiero w latach 2016–2017 miało miejsce zmniejszenie zróżnicowania wewnątrzsektorowego dochodów rolniczych;

Tabela 3. Zróżnicowanie dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na AWU (ogółem oraz z pominięciem dopłat) według typów rolniczych oraz wielkości ekonomicznej gospodarstw

Wyszczególnienie	Przeciętny dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na AWU w relacji do średniej dla gospodarstw FADN (w %), w latach:					
	2004–2006		2010–2012		2016–2017	
	ogółem	bez dopłat	ogółem	bez dopłat	ogółem	bez dopłat
A. Typ rolniczy gospodarstw						
Uprawy polowe	132,9	103,9	120,6	90,9	98,8	-14,3
Uprawy ogrodnicze	112,9	185,7	83,8	170,1	106,3	240,3
Uprawy trwałe	72,4	107,8	83,7	144,1	69,9	88,6
Krowy mleczne	129,3	146,9	131,7	165,0	170,0	148,0
Zw. trawożerne	55,0	16,6	62,4	-11,7	69,9	-125,7
Zw. ziarnożerne	164,9	204,1	223,3	356,2	255,2	329,5
Mieszane	73,3	56,7	67,2	37,6	64,4	-45,3
Rozstęp (krotność średniej)	1,10	1,88	1,61	3,68	1,90	4,55
Wsp. V (w %) ¹	40,0	67,3	56,1	118,4	65,3	150,8
B. Wielkość ekonomiczna wg standardowej nadwyżki (SO) w tys. euro/gospodarstwo						
2 ≤ € <8	123,8	77,7	123,7	50,0	31,5	-21,0
8 ≤ € <25	243,5	230,2	201,1	157,3	69,3	26,6
25 ≤ € < 50	522,4	594,0	413,0	495,8	146,1	182,5
50 ≤ € < 100	772,8	920,6	675,9	888,9	246,0	410,4
100 ≤ € < 500	892,5	1 063,0	883,4	1 200,6	330,7	629,4
€ ≥ 500	635,8	562,5	428,5	152,5	79,4	-141,0
Rozstęp (krotność średniej)	7,68	9,85	7,60	11,50	3,00	7,70
Wsp. V (w %) ¹	299,6	380,6	286,0	465,2	116,1	290,6

¹ Współczynnik zmienności – mała zmienność: V<50%; umiarkowana zmienność: 50%<V<100%; duża zmienność: V>100%.

3) wielkość ekonomiczna, a także silnie skorelowany z nią obszar gospodarstwa, mają znacznie większy wpływ na dysproporcje dochodowe niż typ rolniczy, czyli dominujący kierunek i struktura produkcji rolnej. Prowadzi to do wniosku, że chcąc łagodzić nadmierne rozpiętości dochodowe należy stosować instrumenty, które są „oderwane” nie tylko od skali produkcji, tak jak płatności typu decoupled, ale także „oderwane” od powierzchni gospodarstwa, lub mające degresywny charakter względem obszaru gospodarstwa.

Postępujące wewnątrzsektorowe zróżnicowanie dochodów w polskim rolnictwie jest przede wszystkim pochodną przemian strukturalnych, tj. procesów koncentracji struktury agrarnej¹⁰ oraz spadku zatrudnienia w rolnictwie. Prowadzą one do poprawy relacji czynników produkcji (ziemi, pracy i kapitału) i w efekcie do wzrostu ich wydajności (produktywności). Kluczem jest tutaj zwiększenie zasobów kapitału przypadających na jednostkę pracy (wzrost technicznego uzbrojenia pracy) i na jednostkę ziemi oraz zmniejszenie nakładów pracy. Te zmiany prowadzą do wzrostu produkcji, wydajności pracy oraz dochodowości na zatrudnionego (Pocza i in., 2009; Gołaś, 2010; Czyżewski, Kryszak, 2016; Kata, 2018). Opisane tu tendencje nie są jednak powszechne dla całej zbiorowości gospodarstw. Jedne gospodarstwa rozwijają swój potencjał wytwórczy, inwestują, intensyfikują i zwiększają skalę produkcji, inne poszukują alternatywnych ścieżek rozwoju i źródeł dochodu, a jeszcze inne wchodzą w fazę schyłkową lub upadają, stanowiąc do pewnego stopnia rezerwuar zasobów dla gospodarstw rozwijających się. Zróżnicowanie dochodów w rolnictwie musi zatem postępować, gdyż jest naturalną konsekwencją rozwoju sektora. Rozwój zrównoważony wymaga jednak, aby procesy te nie zachodziły żywiołowo, lecz stabilnie, prowadząc do zatrzymania w sektorze rolnym niezbędnych zasobów pracy, o wysokim kapitale ludzkim, zaś odpływu zasobów nadwyżkowych. Dochody z działalności rolniczej powinny zapewniać godziwe wynagrodzenie czynników produkcji, w tym czynnika pracy, zaangażowanych w tym sektorze, ale powinny być przede wszystkim uzyskiwane na rynku.

PODSUMOWANIE

W kontekście znaczenia zróżnicowania dochodów gospodarstw rolniczych dla rozwoju sektora toczy się w literaturze dyskusja. Z jednej strony wskazuje się, że zróżnicowanie to jest pochodną zróżnicowania gospodarstw rolnych i w tym sensie jest „naturalne” dla tego sektora. Równie wysokie nierówności dochodów (wyrażone współczynnikiem Giniego) dotyczą osób pracujących na własny ra-

¹⁰ W latach 1995–2016 przeciętna powierzchnia gospodarstw rolnych zwiększyła się z 7,6 ha do 10,7 ha UR. Udział gospodarstw rolnych powyżej 15 ha UR w ogólnej liczbie gospodarstw wzrósł z 8% do 15%, a ich udział w powierzchni użytków rolnych wzrósł z 31% do 60,4%. W tym samym okresie zatrudnienie w rolnictwie, wyrażone w AWU, zmniejszyło się aż o 51,8% (Czyżewski, Kata, Matuszczak, 2019b).

chunek poza rolnictwem, co także należy uznać za naturalne dla tej grupy jednostek. Różnice dochodowe są często postrzegane jako mechanizm motywujący do wyższej efektywności ekonomicznej. Z drugiej strony wysoki poziom nierówności dochodowych jest niepożądany w aspekcie społecznego kontekstu zrównoważonego rozwoju rolnictwa, który jest postulowany w wielu oficjalnych dokumentach Unii Europejskiej. Ponadto, wśród krajów najbardziej rozwiniętych rolniczo najwyższy stopień zrównoważenia rozwoju obserwuje się tam, gdzie stopień nierówności dochodowych jest relatywnie niski (Kryszak, 2016), co może wskazywać, że nadmierne nierówności dochodowe nie sprzyjają zrównoważonemu rozwojowi tego sektora.

Powiększanie się dysproporcji dochodowych wewnątrzsektorowych może wskazywać, że cel redystrybucyjny wydatków budżetowych na rolnictwo nie jest w pełni osiągnięty. Wyniki badań, przeprowadzonych dla gospodarstw będących w polu obserwacji FADN wykazały jednak, że zróżnicowanie dochodów pomiędzy różnymi typami rolniczymi gospodarstw oraz ich grupami według wielkości ekonomicznej jest znacznie większe dla dochodów pomniejszych o dopłaty budżetowe, niż dla dochodów ogółem. Przeprowadzone badania skłaniają zatem do ostrożnej konkluzji, że wydatki budżetowe kierowane do rolnictwa, w tym także te o charakterze redystrybucyjnym, nie zmniejszają postępującej polaryzacji dochodowej gospodarstw rolniczych (wewnątrzsektorowej), ale łagodzą tę polaryzację. Z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju rolnictwa, takie łagodzenie procesów nadmiernej polaryzacji dochodowej przez wydatki budżetowe, ale bez naruszania rynkowych mechanizmów proefektywnościowych, wydaje się być najbardziej korzystne.

BIBLIOGRAFIA

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski... 2006–2016* (wydania z lat 2007–2017). Warszawa: GUS.
- Buchanan, J.M., Musgrave, R.A. (1999). *Public Finance and Public Choice: Two Contrasting Visions of the State*. Massachusetts Institute of Technology, CESifo Book Series, USA.
- Budżety gospodarstw domowych w roku... 1995–2017* (wydania z lat 1996–2018). Warszawa: GUS.
- Czyżewski, A. (2007). Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolnego. W: A. Czyżewski (red.), *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej* (s. 15–56). Poznań: Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Czyżewski, A., Kata, R., Matuszczak, A. (2019a). The redistribution function in Poland's agricultural budgets in the long term. *ACTA Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 18 (2), 25–35. DOI: 10.22630/ASPE.2019.18.2.16.
- Czyżewski, A., Kata, R., Matuszczak, A. (2019b). Wpływ krajowych i unijnych wydatków budżetowych na alokację czynników produkcji w polskim rolnictwie. *Ekonomista*, 1, 45–72.

- Czyżewski, A., Kryszak, Ł. (2016). Relacje głównych składowych determinujących rachunki dochodów rolniczych w krajach o różnym stażu członkowskim w Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 103 (4), 17–31.
- Czyżewski, B. (red.). (2016). *Political Rents of European Farmers in the Sustainable Development Paradigm. International, National and Regional Perspective*. Warszawa: PWN.
- Chmielewska, B. (2018). Zmiany zróżnicowania dochodów rolniczych w państwach członkowskich Unii Europejskiej. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 2 (355), 61–75. DOI: 10.30858/zer/92062.
- Eurostat. Pobrane z: <http://pp.eurostat.ec.europa.eu> (2019.11.14).
- Goemans, H.E. (2000). *War and Punishment: The Causes of War Termination and the First World War*. Princeton: Princeton University Press.
- Gołaś, Z. (2010). Wydajność i dochodowość pracy w rolnictwie w świetle rachunków ekonomicznych dla rolnictwa. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 3, 19–42.
- Jędrzejczak, A., Pekasiewicz, D. (2017). Nierówności dochodowe gospodarstw domowych rolników na tle innych grup społeczno-ekonomicznych w Polsce w latach 2006–2014. *Problemy Rolnictwa Światowego*, 17 (3), 166–176. DOI: 10.22630/PRS.2017.17.3.63.
- Juszczyk, S., Gołasa, P., Wysokiński, M. (2016). Redystrybucyjna rola Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej – przesłanki teoretyczne i rezultaty. *Ekonomista*, 5, 704–726.
- Kata, R. (2018). Agricultural Productivity in Poland in the Context of Structural Changes in the Sector in 2002–2016. *Proceedings of the 2018 International Scientific Conference Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy*, No. 2, Warsaw, 7–8 June 2018, 109–115.
- Kowalski, R., Pollok, A. (2007). Rozwarstwienie dochodowe gospodarstw domowych w Polsce w okresie transformacji systemu gospodarczego. *Zeszyty Naukowe AE w Krakowie*, 738, 29–51.
- Kryszak, Ł. (2016). Nierówności dochodowe w rolnictwie krajów Unii Europejskiej w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju. *Roczniki Naukowe SERiA*, 18 (2), 166–171.
- Kulawik, J. (2009). Polityka fiskalna i budżetowa a finanse polskiego rolnictwa. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4 (321), 21–39.
- Mises, L. (1998). *Human Action: A Treatise on Economics, The scholar's edition*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.
- Moreddu, C. (2011). Distribution of Support and Income in Agriculture. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*, 46, 1–109.
- Nieżgoda, D. (2009). Zróżnicowanie dochodu w gospodarstwach rolnych oraz jego przyczyny. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 1 (318), 24–37.
- Owsiak, S. (2017). *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: PWN.
- Piontek, B. (2002). *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*. Warszawa: PWN.
- Pocza, W. (2015). Instrumenty wsparcia ekonomicznego dla rodzinnych gospodarstw rolnych w polityce strukturalnej UE i w ramach interwencjonizmu państwowego oraz rola i znaczenie tych instrumentów. W: M. Podstawka (red.), *Ekonomiczne i prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego* (s. 142–159). Warszawa: KSOW.
- Pocza, W., Śledzińska, J., Mrówczyńska-Kamińska, A. (2009). Determinanty dochodów gospodarstw rolnych Unii Europejskiej według typów rolniczych. *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 76, 17–30.

- Stiglitz, J.E. (1994). *Whither Socialism?* Cambridge: MIT Press.
- Szydłowski, K. (2018). Dezinwestycje jako źródło finansowania działalności przedsiębiorstw. *Research Papers of Wrocław University of Economics*, 533, 219–228. DOI:10.15611/pn.2018.533.21.
- Wilkin, J. (red.). (2010). *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*. Warszawa: IRWiR.
- Wojewodziec, T. (2017). Procesy dywestycji i dezagraryzacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie*, 535, seria rozprawy z. 412, 1–285.
- Wołoszyn, A., Wysocki, F. (2014). Nierówności w rozkładzie dochodów i wydatków gospodarstw domowych rolników w Polsce. *Roczniki Naukowe SERiA*, XVI (6), 535–540.
- Zegar, J.S. (2012). *Współczesne wyzwania rolnictwa*. Warszawa: PWN.
- Żmija, D. (2014). Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. *Studia Ekonomiczne. Polityka gospodarcza w okresie transformacji i kryzysu*, 166, 149–158.

Streszczenie

W artykule dokonano analizy zróżnicowania dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych rolników oraz dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004–2017. Celem badań było ustalenie skali nierówności dochodowych wewnątrz sektora rolnego, kierunku zmiany tego zjawiska w czasie oraz ocena wpływu dopłat budżetowych dla rolników na poziom nierówności dochodów rolników. Zróżnicowanie dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego analizowano w przekroju typów rolniczych gospodarstw oraz ich wielkości ekonomicznej. Źródłem materiałów empirycznych do badań były statystyki GUS i Eurostat, dane systemu rachunkowości rolnej FADN oraz dane Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Wykazano, że w okresie poakcesyjnym nierówności dochodowe w rolnictwie miały tendencję rosnącą. Zróżnicowanie dochodów gospodarstw było jednak wyraźnie większe w odniesieniu do dochodów z pominięciem dopłat bezpośrednich i innych subsydiów, niż w przypadku dochodów z dopłatami. Transfery finansowe wynikające z realizacji Wspólnej Polityki Rolnej zwiększyły dochody gospodarstw rolnych w Polsce, ale miały także wpływ na ich zróżnicowanie. Wydatki budżetowe kierowane do rolników nie zmniejszyły postępującej polaryzacji dochodowej gospodarstw rolniczych, ale hamowały ten proces. Skuteczniejsze łagodzenie nierówności dochodowych w rolnictwie poprzez instrumenty fiskalne, wymaga stosowania dopłat, które nie tylko są „oderwane” od skali produkcji, ale także od wielkości ekonomicznej i obszaru gospodarstwa.

Słowa kluczowe: dochód rozporządzalny, dochód z gospodarstwa rolnego, nierówności dochodowe, wydatki budżetowe na rolnictwo.

Intra-sectoral income inequalities between farms in Poland in the 2004–2017 period

Summary

The article analyses the disposable income differentiation between agricultural households and the income differentiation between family farms in Poland in the 2004–2017 period. The objective of the studies was to establish the scale of the income inequalities within the farming sector and de-

termine how they changed over time. It was also to assess the impact of state budget subsidies for farmers on the level of income inequalities between them. The differentiation of the income of family farms was analysed by farm type and by farm economic size. The empirical materials used in the study comprised of the statistics from the Polish Central Statistical Office (GUS) and Eurostat, data from the FADN farming accounting system and data of the Polish Ministry of Agriculture and Rural Development. Income inequalities in agriculture were demonstrated to have displayed a growth tendency in the post-accession period. However, the differentiation of household income was substantially higher for income without any direct grants or other subsidies than for subsidised income. The financial transfers under the Common Agricultural Policy increased the income of farms in Poland but also contributed to its differentiation. The budgetary expenditures on farmers did not reduce the progressing income polarisation of farms but they inhibited the process. Successful management of income inequalities in farming through fiscal instruments requires subsidies that are 'detached' not only from the scale of production but also from the economic size and surface area of the farm.

Keywords: disposable income, farm income, income inequalities, budgetary agricultural expenditures.

JEL: E62, H50, Q01, Q14.